

УДК 65.012.8

А. М. Штангрет

Українська академія друкарства

Я. В. Котляревський

Видавничо-поліграфічний інститут НТУУ «КПІ»

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «БЕЗПЕКА» ТА ВЗАЄМОПОВ'ЯЗАНИХ З НЕЮ КАТЕГОРІЙ

Розглянуто суть і взаємозв'язок між складовими елементами системи безпеки.

Безпека, небезпека, загроза, ризик

Забезпечення безпеки будь-якого рівня (держави, регіону, підприємства чи людини) базується насамперед на аналізі сутності категорії «безпека». Сьогодні сучасна наукова література містить чималу кількість визначень безпеки. Водночас розбіжності в них, одноаспектний, у масштабах обраного об'єкта макро-, мезо- або мікроекономічного рівня, аналіз, подекуди й поверховий підхід до формулювання, зумовлюють недоліки при подальшій розробці проблеми. Очевидно, що існує потреба в узагальненні і систематизації накопиченого досвіду з вивчення сутності категорії безпеки.

Значний внесок для формування сучасного розуміння поняття «безпека» зробили вітчизняні вчені О. Арєф'єва, В. Білоус, І. Бінько, Н. Вавдіюк, В. Геєць, З. Герасимчук, В. Духов, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, С. Злупко, Т. Кузенко, О. Кузьмін, А. Кірієнко, Т. Ковальчук, Б. Кравченко, М. Лесечко, В. Марцин, Л. Мельник, І. Михасюк, С. Мочерний, В. Мунтіян, Н. Нижник, Г. Пастернак-Таранушенко, С. Покропивний, Г. Ситник, А. Ревенко, О. Терещенко, С. Шкарлет, В. Шлемко, В. Ярочкін та ін. У їхніх працях доволі глибоко досліджено необхідність, причини та функції безпеки на різних рівнях, в умовах ринкових трансформацій, подальшого розвитку набули теорія ризиків і теорія антикризового управління, розроблено загальні підходи до аналізу й оцінки функціональних складових безпеки.

Однак ще багато аспектів цієї багатопланової і складної проблеми не з'ясовано. Це стосується передовсім самої суті безпеки, її взаємозв'язку з категоріями «небезпека», «загроза», «ризик», що дозволило б розробити ефективну систему безпеки на різних рівнях управління.

Метою нашої статті є розкриття сутності та визначення взаємозв'язку і залежності між складовими елементами системи безпеки.

За останні десятиріччя значення терміна «безпека» значно розширилося. Так, безпека — це захищеність від небажаних, шкідливих для нормального функціонування системи впливів та їх наслідків. Поняття безпеки має для людини

два виміри. По-перше, людина почувається безпечно, коли відчуває захищеність у конкретний момент часу, по-друге, якщо має упевненість у власному майбутньому [12]. Виходячи з вищезазначеного, можна стверджувати, що безпека є невід'ємною якісною та кількісною характеристикою будь-якого об'єкта.

Поряд з категорією «безпека» в науковій літературі зустрічаються ще кілька узагальнюючих понять: «небезпека», «ризик», «загроза», запозичені з різних галузей і до деякої міри трансформовані. Перераховані категорії базові не тільки для розкриття змісту поняття, виявлення й усунення загроз безпеці на всіх рівнях її забезпечення. Усі вони взаємозалежні, і тому кожна з них має лише відносну самостійність. Це означає, що розкриття сутності одних понять можливе лише при адекватному розумінні змісту інших. За результатами дослідження наукових робіт вітчизняних і закордонних науковців створено табл. 1, яка характеризує наявність певних елементів у системі безпеки, їх поєднання та взаємозв'язок.

Таблиця 1

Трактування складових системи безпеки

Автор	Елементи системи безпеки
В. Машілов [15], М. Дзлієв [9]	ризик — виклик — небезпека — загроза
П. Нижник, Г. Ситник, В. Білоус [16]	ризик — загроза — виклик — небезпека
П. Белов [13]	небезпека — загроза — виклик
В. Ярочкін [21]	небезпека — ризик — загроза
Є. Олейніков [18]	небезпека — ризик — загроза
М. Сромошенко [11]	небезпека — загроза
З. Герасимчук, Н. Вавдіюк [5]	економічна безпека регіону—економічний ризик регіону—економічна загроза регіону—економічна небезпека регіону
В. Кузнецов [13]	ризик — небезпека — загроза

Суттєві відмінності в поглядах на природу поняття «безпека» й окремих складових, які супроводжують його існування, вимагає детальнішого вивчення їх природи та взаємозв'язку в межах однієї системи.

У загальному поняття «небезпека» трактується як протилежність безпеці, тобто вони сприймаються як два полюси стану об'єкта дослідження. Попри це, серед науковців відсутнє єдине трактування небезпеки, але проведене дослідження дозволило виділити їх ключові характеристики (табл. 2).

Для формування власного розуміння небезпеки згадаємо, що філософські трактування понять «безпека» та «небезпека» формувалися ще в давнину, зокрема, вони присутні в працях Цицерона (106–43 рр. до н.е.) та інших мислителів. Щодо сучасного розуміння цих категорій, то доцільно зазначити, що за В. Далем [8] «безпека» — це стан, властивість, яка означає «безпечний, незагрозливий, той, що не може спричинити зла або шкоди, нешкідливий, збережений, вірний, надійний», «небезпека» — «ненадійний, загрозливий, той, що несе шкоду, біду, хворобу, нещастя». За С. Ожеговим [17] небезпека подається як «можливість, загроза чого-небудь дуже поганого», а «безпека» — як «стан, за якого не загрожує небезпека, є захист від небезпеки».

Таблиця 2

Трактування поняття «небезпека»

Ключова характеристика підходу	Визначення	Автор
Заподіяння шкоди	Заподіяння шкоди важливим національним інтересам і національній безпеці в обмежених (локальних) масштабах	В. Манілов [15], М. Дзлієв [9]
	Цілком усвідомлена, але не фатальна ймовірність заподіяння шкоди, що визначається наявністю об'єктивних або суб'єктивних факторів, наміри, плани підготовки дій та самі дії, спрямовані на знищення, підпорядкування, послаблення і т. д.	Є. Олейніков [18] В. Ярочкін [21]
	Небезпека (національна) — це практичні дії однієї держави (або їх груп), юридичних осіб щодо завдання шкоди національним інтересам іншої країни, тобто процес безпосереднього практичного завдання шкоди національним інтересам держави	Н. Нижник Г. Ситник В. Білоус [16]
Негативний вплив	Об'єктивно існуюча можливість негативного впливу на якесь явище, систему, механізм, соціальний організм, унаслідок чого йому може бути заподіяна шкода, що призведе до занепаду, кризового стану тощо	М. Єрмошенко [11]
Стан	Стан, за якого відбувається деструктивний вплив дестабілізуючих чинників на економіку регіону, внаслідок чого нищиться його економічний потенціал, втрачається здатність до самовідтворення та захисту, що призводить до незадоволення потреб та інтересів населення, колапсу регіону	З. Герасимчук Н. Вавдіюк [5]

Беручи за основу трактування цих категорій за [8], [17], на наш погляд, будь-яка соціально-економічна система (держава, галузь, підприємство), що знаходиться в стані рівноваги, є безпечною. Потрібно обумовити, що у стані рівноваги дія зовнішнього і внутрішнього середовища на систему є обмеженою, або такою, що суттєво не впливає на її стан. Логічно, що таке явище, або як його називають «абсолютна безпека», у природі існувати не може, адже соціально-економічна система постійно перебуває під впливом середовища, сама впливає на нього і змінюється під дією навколишніх сил.

Якщо абсолютна безпека — це стан рівноваги системи, який може існувати лише теоретично, то під дією зовнішнього і внутрішнього середовища система відхиляється від цього стану, тобто втрачає абсолютну безпеку. Дію факторів внутрішнього і зовнішнього середовища можна вважати небезпекою, або

ж загрозою безпеці системи. Слід згадати й те, що безпека --- це не лише стан, але й дія, спрямована на захист системи та повернення її до рівноваги. Руйнування, зміна, відхилення від рівноваги — це небезпека. Звідси, якщо до уваги ще й взяти твердження російський фахівців І. Брокхауза та І. Ефрона, безпека досягається усуненням небезпеки, а стан «небезпека» та «безпека» характеризується різним рівнем небезпеки, то категорію «безпека» можна умовно поділити на «абсолютну» та «відносну». Якщо абсолютна — це стан рівноваги, якщо відносна — це стан, коли система перебуває під впливом різних факторів, які відхиляють її від рівноваги, але рівень небезпеки не є критичним для руйнації, що не ставить під сумнів виконання місії, досягнення цілей розвитку (рис. 1).

Рис. 1. Стан «відносної безпеки»

Наступним кроком стане виявлення форм категорії «небезпека». У науковій літературі доволі часто поняття «небезпека» ототожнюється з іншим — «загроза», то ж розглянемо його детальніше. Поняття «загроза», як і попередньо розглянуті, також не має єдиного визначення (табл. 3).

Узагальнюючи доробок інших науковців, на нашу думку, загрозу потрібно трактувати як одну з форм небезпеки, сукупність негативних факторів чи умов зовнішнього і внутрішнього середовища соціально-економічної системи, які призводять до зниження рівня безпеки. Під зовнішніми факторами потрібно розуміти фактори, джерелом виникнення яких є зовнішнє середовище, а внутрішні фактори, логічно, породжені змінами внутрішнього середовища. Саме загроза є причиною порушення рівноваги системи, зменшення рівня його відносної безпеки.

Таблиця 3

Трактування поняття «загроза»

Ключова характеристика підходу	Визначення	Автор
Ототожнення з небезпекою	Небезпека на стадії переходу з можливості в дійсність, висловлений намір або демонстрація одних заподіяти шкоду іншим	В. Ярочкін [21]
	Безпосередня небезпека нанесення збитків, посягання на цінності та інтереси, що охороняються правом власності; висловлений у будь-якій формі намір нанести фізичний, матеріальний або інший збиток особі, суспільству, державі	М. Абдурахманов В. Барішполець [12]
Форма небезпеки	Конкретна і безпосередня форма небезпеки або сукупність негативних чинників чи умов	М. Єрмошенко [11]
	Найбільш конкретна і безпосередня форма небезпеки або сукупність умов і факторів, що утворюють небезпеку інтересам громадян, суспільства і держави, національним цінностям і національному способу життя	Є. Олсйніков [18]
Сукупність умов, процесів, факторів	Безпосередня загроза життєво важливим національним інтересам і національній безпеці, яка виходить за локальні межі і стосується основних національних цінностей (суверенітету, державності, територіальної цілісності)	В. Манілов [15], М. Дзлієв [9]
	Існування негативних чинників, які здійснюють дестабілізуючий вплив на функціонування економіки регіону, порушуючи її стійкість до задоволення потреб населення	З. Герасимчук Н. Вавдіюк [5]
	Сукупність умов, процесів, факторів, які перешкоджають реалізації національних економічних інтересів або створюють небезпеку для них і суб'єктів господарської діяльності	О. Ареф'єва В. Кузенко [2]
	Потенційно чи реально можлива подія, дія, процес або явище, здатне порушити його стійкість і розвиток або призвести до зупинки його діяльності	В. Амітан [1]
	Явні або потенційні дії, що ускладнюють або унеможливають реалізацію національних економічних інтересів і створюють небезпеку для соціально-економічної та політичної систем, національних цінностей, життєзабезпечення нації й окремої особи	В. Шлемко І. Бінько [20]
	Фактори, що безпосередньо чи у перспективі унеможливають або ускладнюють реалізацію національних економічних інтересів, створюючи перешкоди на шляху нормального розвитку економіки і безпеку незалежному державному існуванню та добробуту народу	Б. Губський [7]

Останнім поняттям, яке пов'язано з безпекою, є ризик, але перш ніж його детально розглянути звернемо увагу на іншу категорію «інтерес». Доцільно згадати, що Даль, Брокгауз та Ефроз під інтересом розуміють вигоду і прибуток від будь-яких майнових і фінансових операцій. Тобто, для соціально-економічної системи інтереси можуть бути виражені як стратегічні і тактичні цілі. Для досягнення будь-якого інтересу необхідна дія, а для цього потрібно прийняти рішення. Будь-яке рішення — це вже ризик його реалізації. Ризик, у свою чергу, — це ймовірність виникнення несприятливої ситуації, тобто форма небезпеки, яка за певних умов може перейти в загрозу. Простежити взаємозв'язок визначених понять можна на основі ланцюжка (рис. 3):

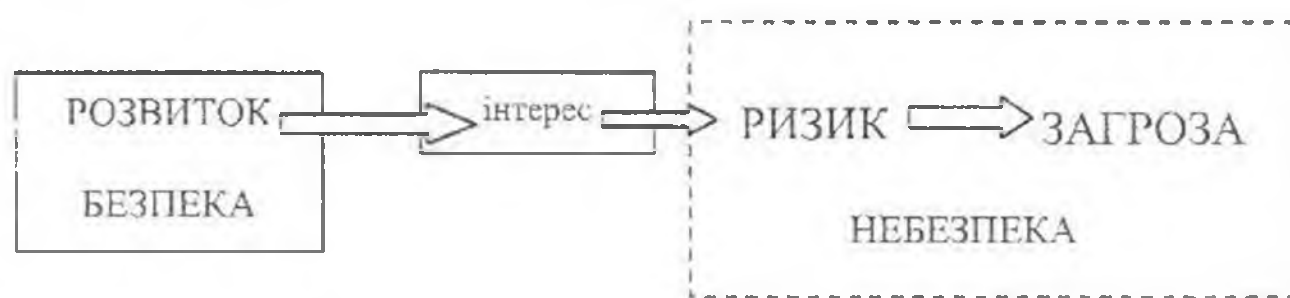

Рис. 3. Методологічна схема взаємозв'язку між основними категоріями

Створений ланцюжок необхідно трактувати наступним чином:

категорії «розвиток» і «безпека» — дві найважливіші взаємопов'язані функції буття, що лежать в основі всіх проявів життя, у т.ч. і соціального;

функція розвитку — це дії, пов'язані з реалізацією інтересів і спрямовані на закономірну зміну конкретних матеріальних об'єктів, такі, що ведуть до виникнення їх якісно нових станів або принципово нових об'єктів як цілісних своєрідних систем;

функція безпеки — це конкретні дії, які необхідно здійснити, щоб захистити функцію розвитку соціальної системи від загроз — як потенційних, так і реальних, як внутрішніх, так і зовнішніх;

функція розвитку реалізується через різноманітні інтереси, які супроводжуються виникненням ризиків;

ризик по відношенню до загрози є категорією первинною, тоді як загроза — вторинною, що виникає при наявності ризику;

категорія «загроза» має подвійну суть, проявляється як через негативний вплив зовнішнього і внутрішнього середовища (охарактеризовано вище), так і є наслідком появи ризику;

ризик і загроза є формами небезпеки, які при своїй наявності зменшують рівень безпеки.

Відтак детальніше розглянемо поняття «ризик» як елемент системи безпеки (табл. 4).

Аналіз вищезазначених тлумачень дає змогу виявити головні моменти, характерні для ризикової ситуації, зокрема:

випадковий характер події, що визначає, яка з можливих ситуацій реалізується на практиці;

Таблиця 4

Трактування поняття «ризик»

Ключова характеристика підходу	Визначення	Автор
Ймовірність настання негативних наслідків	Існування або можливість виникнення ситуації, за якої формуються передумови (накопичується потенціал) протидії реалізації національних цінностей, інтересів і цілей забезпечення національної безпеки	В. Манілов [15], М. Дзлієв [9]
	Можливість виникнення несприятливих або небажаних наслідків діяльності самого суб'єкта	Є. Олейніков [18]
	Можлива небезпека невдачі застосованих дій або самі дії, пов'язані з такою небезпекою	В. Ярочкін [21]
	Ймовірність виникнення несприятливої ситуації в економіці регіону	З. Герасимчук Н. Вавдюк [5]
Невизначеність	Економічна категорія, сутність якої полягає у невизначеності реального очікуваного результату в ситуації управління та оцінювання та яка має діалектичну об'єктивно-суб'єктивну структуру	Я. Белінська [3]
	Економічна категорія, пов'язана з подоланням невизначеності та конфліктності в ситуації немиттєвого вибору в процесі виробничо-господарської діяльності. Відображає міру відхилення від цілей і бажаного результату, ступінь невдачі з урахуванням впливу керованих і некерованих чинників, прямих і зворотних зв'язків щодо об'єкта керування	В. Вітлінський П. Верченко [4]
	Діяльність, спрямована на подолання невизначеності, що виражається в стійких відносинах між суб'єктами виробництва з приводу оптимізації своїх інтересів до максимізації прибутку при об'єктивній неможливості врахувати і кількісно визначити весь комплекс одночасно діючих факторів, які породжують невизначеність економічної системи	А. Доронін [10]
Неоднозначний результат	Подія, що може відбутися або не відбутися. При настанні її можливі три економічних результати: негативний (програш, збиток), нульовий, позитивний (виграш, вигода, прибуток)	Л. Романенко, А. Коротеєва [19]
	Невизначеність щодо настання тієї чи іншої події в майбутньому, причому ризик в економічному контексті може бути як негативним, так і позитивним явищем	В. Глуценко [6]

наявність альтернативних рішень;

відомі або ті, що можна визначити, ймовірності здійснення певних рішень й очікувані результати;

імовірність виникнення збитків;

імовірність отримання додаткового прибутку.

За результатами визначення складових безпеки та характеристики природи їх виникнення та взаємозв'язку можна сформулювати такі завдання системи безпеки:

визначення пріоритетних інтересів соціально-економічної системи, забезпечення при необхідності їх коригування;

створення ефективного механізму забезпечення безпеки системи, умов оперативного реагування на загрози, їх своєчасного виявлення;

прогнозування тенденцій, які ведуть до порушення нормального функціонування системи та її розвитку;

встановлення причин й умов, що сприяють нанесенню збитку та загрожують реалізації інтересів системи, порушенню нормального функціонування;

своєчасне виявлення й усунення загроз безпеці, зниження ризиків у діяльності;

забезпечення відповідності визначених місії і стратегії сукупності пріоритетних інтересів.

1. Амитан В. Н. Экономическая безопасность: концепция и основные модели / Амитан В. Н. // *Економічна кібернетика*. — 2000. — № 3–4. — С. 13–20.
2. Ареф'єва О. В. Планування економічної безпеки підприємств: моногр. / О. В. Ареф'єва, В. Кузенко. — К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2005. — 170 с.
3. Белінська Я. В. Теоретичні засади аналізу валютних ризиків / Я. В. Белінська // *Актуальні проблеми економіки*. — 2002. — № 10. — С. 34–40.
4. Вітлінський В. В. Аналіз, моделювання та управління економічним ризиком: навч. посіб. / В. В. Вітлінський, П. І. Верченко. — К.: КНЕУ, 2000. — 292 с.
5. Герасимчук З. В. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення: моногр. / З. В. Герасимчук, П. С. Вавдюк. — Луцьк: Надстир'я, 2006. — 243 с.
6. Глушенко В. В. Управление рисками. Страхование / Глушенко В. В. — М.: ТОО НПЦ «Крылья». — 1999. — С. 11.
7. Губський Б. В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення: моногр. / Губський Б. В. — К.: Укрархбудінформ, 2001. — 121 с.
8. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4-х т. — М.: Русский язык, 1989.
9. Дзалиев М. И. Основы обеспечения безопасности жизнедеятельности: курс лекций / М. И. Дзалиев, Н. Н. Потрубач. — М., 1996. — 186 с.
10. Доронин А. Бизнес-разведка / Доронин А. — М.: Ось-89, 2003. — 384 с.
11. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення: моногр. / Єрмошенко М. М. — К., 2001. — 309 с.
12. Жаліло Я. А. Економічна безпека України: проблеми і перспективи: матеріали круглого столу / Жаліло Я. А. // *Урядовий кур'єр*. — 1998. — № 154–155. — С. 18.
13. Кузнецов В. Н. Культура безопасности: социологическое исследование. Сер. «За нашу и вашу безопасность». Прил. к журн. «Безопасность Евразии» / Кузнецов В. Н. — М.: Наука. — 2001. — 320 с.
14. Ліпкан В. А. Безпекознавство: навч. посіб. / Ліпкан В. А. — К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2003. — 208 с.
15. Манилов В. Исследование проблем национальной безопасности: вопросы методологии / В. Манилов // *Военная мысль*. — 1995. — № 5. — С. 9–18.
16. Нижник Н. Р. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку): навч. посіб. / Нижник Н. Р., Ситник Г. П., Білоус В. Т.; за заг. ред.

П. В. Мельника, Н. Р. Нижник. — Ірпінь, 2000. — 304 с. 17. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. — Рос. АН. Ин-т рус. языка им. В. В. Виноградова. — 4-е изд., доп. — М.: Азбуковник, 1999. 18. Основы экономической безопасности (государство, регион, предприятие, личность) / под ред. Е. А. Олейникова. — М. — 1997. — 288 с. 19. Романенко Л. Ф. Ризики у банківській діяльності / Л. Ф. Романенко, А. В. Коротеєва // Фінанси України. — 2003. — №5. — С. 121–127. 20. Шлемко В. Т. Економічна безпека України : сутність і напрями забезпечення : моногр. / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько. — К.: НІСД, 1997. — 144 с. 21. Ярочкин В. И. Секьюритология — наука о безопасности жизнедеятельности / Ярочкин В. И. — М.: Ось-89, 2000. — 400 с.

СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЯ «БЕЗОПАСНОСТЬ» И ВЗАИМОСВЯЗАННЫХ С НЕЙ КАТЕГОРИЙ

Рассматриваются сущность и взаимосвязь между составными элементами системы безопасности.

THE ESSENCE OF THE NOTION OF «SECURITY» AND WITH IT RELATED CATEGORIES

The article discusses the nature and the relationship between the component elements of the security.

Стаття надійшла 10.03.10

УДК 65.014.1+65.012.42

І. П. Босак, О. І. Турко

Українська академія друкарства

ІНФОРМАЦІЯ — ОСНОВА РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

Визначено суть поняття «інформація», розкрито роль інформації для розвитку підприємств.

Інформація, інформаційне забезпечення, підприємство

У ринкових умовах важливим аспектом діяльності кожного суб'єкта господарювання незалежно від форми власності та організаційно-правової форми є інформація, яка виступає основою розвитку підприємства. Дослідження впливу інформації на господарську діяльність набувають сучасного звучання у функціонуванні підприємств і національної економіки. Зростає залежність господарюючого суб'єкта від чинників зовнішнього середовища, ускладнюється його внутрішня система через багатогранність виробничого й управлінського процесів. Така складна система функціонування підприємства визначає високий ступінь його залежності від інформації, що стає провідним чинником виробництва. Саме від подання та якості інформації залежить розвиток підприємництва, і тому поставлена проблема щодо інформації як ресурсу надзвичайно актуальна.